

КОГНІТИВНИЙ СТИЛЬ МИКОЛИ БАЖАНА ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ У ДІАХРОНІЇ

Жигоренко І. Ю., к. філол. н., доцент
доцент кафедри німецької філології

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького

У статті, на матеріалі збірки творів Миколи Бажана, засобами психолінгвістики описано пізнавальний стиль за критерієм інтроверт-екстраверт у діахронії. Наведено детальний аналіз сучасних Інтернет-ресурсів, де розміщено твори визначного митця епохи соціалізму. Критично розглянуто публікації стосовно творчості та трудової діяльності поета, громадського діяча та політика.

Запропоновано враховувати психологічні особливості автора при аналізі літературного твору. Наголошено на наявності індивідуальних відмінностей між людьми в способах пізнання навколишнього світу, вказано на їх визначну роль у регуляції інтелектуальної діяльності. З'ясовано, що використання реалістичного опису в літературному творі притаманно людям екстравертованим; абстрактний опис пов'язаний з інтровертованою особистістю. На основі аналізу 175 творів М. Бажана, методикою суцільної вибірки, встановлено, що перша половина творчого шляху (час так званого революційного романтизму, сталінський період, війна) позначена рисами *мисленнєвої екстравертованості*, коли у контекстах переважали описи подій, переліки фактів, предметів, описи пейзажів, природної стихії.

Друга половина творчості (письменник почав включатися у політичну та суспільну діяльність, зайнявся літературно-науковою роботою) позначена рисами *мисленнєвої інтравертованості*, у контекстах стали переважати

описи органічного світу (дерев, тварин, людей), описи органів, хворобливого стану організму, почали з'являтися описи застиглих форм, спокою, відсутності руху.

Розглянутий у роботі критерій категоризації «екстравертованість/інтровертованість» – один з чисельної низки когнітивних стилів: полезалежність; широта діапазону еквівалентності; широта категорії; гнучкість пізнавального контролю; фокусований контроль; рефлексивність; абстрактність концептуалізації; когнітивна складність тощо.

Ключові слова: Микола Бажан, когнітивний стиль, контекст, психолінгвістика, інтроверт, екстраверт.

В статті, на матеріалі збірника произведений Николая Бажана, средствами психолінгвістики описан познавательный стиль по критерию интроверт-экстраверт в диахронии. Приведен детальный анализ современных Интернет-ресурсов, где размещены произведения выдающегося художника слова эпохи социализма. Критически рассмотрены публикации о творчестве и трудовой деятельности поэта, общественного деятеля и политика.

Предложено учитывать психологические особенности автора при анализе литературного произведения. Подчеркнуто наличие индивидуальных отличий между людьми в способах познания окружающего мира, указано на их определяющую роль в регуляции интеллектуальной деятельности. Выяснено, что использование реалистического описания в литературном произведении присуще людям экстравертированным; абстрактное описание связано с интровертированной личностью. На основе анализа 175 произведений Н. Бажана, методикой сплошной выборки, установлено, что первая половина творческого пути (время так называемого революционного романтизма, сталинский период, война) отмечена чертами мыслительной экстравертированности, когда в контекстах преобладали описания событий, перечисления фактов, предметов, описания пейзажей, естественной стихии.

Вторая половина творчества (писатель начал включаться в политическую и общественную деятельность, занялся литературно-научной работой) отмечена чертами мыслительной интровертированности, в контекстах стали преобладать описания органического мира (деревьев, животных, людей), описания органов, болезненного состояния организма, начали появляться описания застывших форм, покоя, отсутствия движения.

Рассмотренный в работе критерий категоризации «экстравертированность/интровертированность» - один из многочисленного ряда когнитивных стилей: полезависимость; широта диапазона эквивалентности; широта категории; гибкость познавательного контроля; фокусированный контроль; рефлексивность; абстрактность концептуализации; когнитивная сложность и другие.

Ключевые слова: Николай Бажан, когнитивный стиль, контекст, психолингвистика, интроверт, экстраверт.

Zhigorenko I. Yu. THE COGNITIVE STYLE OF MYKOLA BAZHAN AND ITS TRANSFORMATION IN DIACHRONY

The article analyzes the collection of poetry by Mykola Bazhan by means of psycholinguistics. The features of the cognitive style were determined and described according to the introvert-extrovert criterion, the style change in diachrony was traced. A detailed analysis of modern Internet resources, where the works of an outstanding artist of the word era of socialism are placed, is given. Critically reviewed publications about the creative work and work activities of the poet, public figure and politician.

It was proposed to take into account the psychological characteristics of the author when analyzing a literary work. The presence of individual differences between people in the ways of knowing the world around is emphasized, indicated their decisive role in the regulation of intellectual activity. It has been found that the use of a realistic description in a literary work is inherent in people who are extroverted; abstract description associated with introverted personality.

Based on the analysis of 175 works by M. Bazhan, a continuous sampling technique, it was established that the first half of the creative path (the time of the so-called revolutionary romanticism, the Stalin period, war) is marked by features of mental extroversion when descriptions, events, objects, landscapes, natural elements descriptions dominated in contexts.

The second half of creativity (the writer began to engage in political and social activities, engaged in literary and scientific work) was marked by features of mental introversion, descriptions of the organic world (trees, animals, people) began to dominate in contexts, descriptions of frozen bodies began to appear forms, peace, no movement.

The categorization criterion “extraverted/introverted” considered in the paper is one of the numerous cognitive styles: field dependence; latitude of equivalence range; the breadth of the category; cognitive control flexibility; focused control; reflexivity; abstract conceptualization; cognitive complexity and others.

Key words: Mykola Bazhan, cognitive style, context, psycholinguistics, introvert, extrovert.

Читачам старшого покоління особистість Миколи Платоновича Бажана відома зі шкільних часів: поет, комуніст, патріот, інтернаціоналіст, віцепрем'єр уряду, член ЦК КПУ, академік, лауреат кількох премій, депутат, головний редактор Української радянської енциклопедії. Влада «щедро увінчала його всіма можливими посадами, відзнаками й нагородами» [1].

Сучасна молодь сприймає цю значну особистість крізь призму поодиноких Інтернет-публікацій з нагоди чергової ювілейної дати, на кшталт: «Завтра виповнюється сто років від дня народження Миколи Бажана – українського поета, державного та громадського діяча ...» [2].

Або заради згадки про співпрацю з дружніми країнами: «Тепла земля Італії, змучена, як породілля /людям вручає радість, зрошену в лоні /щедротному», – написав Микола Бажан у вірші...» [3].

Майорить ім'я М. Бажана і на новітніх сайтах, задля їхнього наповнення, у перегонах за кількістю відвідувань. Так, на сайті «Електронна бібліотека «Культура України» представлено 7 збірок М. Бажана(1927-1945) та подано стислу довідку про автора: український письменник, філософ, громадський діяч, перекладач, поет. Академік АН УРСР (з 1951 року), заслужений діяч науки УРСР (з 1966 року), заслужений діяч мистецтв Грузинської РСР (з 1964 року), народний поет Узбецької РСР [4].

На сайті «Клуб поезії» представлено велику кількість різноманітних творів автора, однак біографія відсутня... [5].

На сайті «Поетичні майстерні» представлено усього 12 творів – 10 віршів, серед яких тільки 2-3 безперечно найкращих («Папороть», «Любисток»), визнаних критиками, перевірені часом, та 2 оповідання. Довідка про автора цитує «Українську радянську енциклопедію» 1970-х років, де у 22 рядках вкладено відомості про біографію, творчість та про діяльність на славу вітчизні. Завершується довідка так: «Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями» [6].

Звернення до сучасної, суперечливої, сумнівної, невідомо ким писаної, Інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» більш правдиво і не нав'язливо нагадує, що Микола Платонович все ж попрацював на поетичній та науковій нивах плідно. Тут знаходимо поіменованими 15 збірок віршів (1920-1978), 14 поем, 5 кіносценаріїв, відомості про роботу Миколи Платоновича на посаді головного редактора кількох енциклопедій та довідкових видань: «Української Радянської Енциклопедії» (з якої, до речі, запозичено на вищезгаданий сайт стислу довідку, скромно складену, мабуть, самим головним редактором), з 1959 по 1965 рр. під його керівництвом видано 17 томів, з 1977 по 1985 ще 12 томів, з 1966 по 1968 видано «Історію українського мистецтва» в 6 томах (Державна премія УРСР, 1971), в 1976—1977 роках видано «Шевченківський словник», у 1951 обрано академіком АН УРСР. А, значно довший ніж на попередньому сайті, перелік відзнак завершується рядком: «заслужений діяч науки Української РСР (1966)» [7].

Однак, крім вичерпних енциклопедичних даних, є й позитивні зрушення на шляху покращення ставлення до біографії відомого українського поета та прозаїка. У 2018 році у «Видавництві Старого Лева» побачило світ видання українського літературознавця, професора Віри Агеєвої «„Візерунок на камені. Микола Бажан: життєпис (не)радянського поета“, за оцінками критиків «найсерйозніша і наймасштабніша за останній час спроба «реабілітувати» Миколу Бажана, позбавити його іміджу хронічного соцреаліста, послідовного оспівувача Сталіна, і утвердити його як одного з найкращих і найпотужніших авторів нашої поезії» [8].

Отже, ставлення до фігури Миколи Платоновича у сучасній Україні неоднозначне. Йому вдалося уникнути сталінських таборів, зберегти життя у полум'ї Другої світової, стати успішним за комуністичних часів кінця існування Радянського Союзу і за важких часів репресій. Поезія його перевірена часом і залишається у перших рядках серед запитів в Інтернеті.

Книги про М. Бажана почали з'являтися ще за його життя, однак їх авторами були представники літературної галузі [9, 10], а роботи мали публіцистичний характер [11, 12, 13]. Біографічні дослідження Є. Адельгейма [14], З. Голубевої, С. Крижанівського [13], А. Тарасенкова [12] стали підґрунтям напрацювань, здійснених у перший період вивчення постаті М. Бажана [15, с. 4-5].

Перші поезії Миколи Платоновича датовані 1919, 1923–1924 роками й виразно позначені поетикою «панфутуризму» («Рура-марш», «Про жито й кров»). Перша збірка «17-й патруль» видана в 1926 році [16]. Тобто назви перших збірок, як і назви подальших творів, яскраво свідчать про сферу уподобань поета та відбивають становлення політичного діяча.

Слід погодитися із сучасною російською дослідницею психологічного складника художнього твору Ольгою Федорівною Потьомкіною, що «слово – немов би сценарій того найближчого спілкування, у процесі якого воно народилося, а це спілкування, у свою чергу, – момент більш широкого спілкування тієї соціальної групи, до якої мовець належить. Для того щоб

зрозуміти цей сценарій, необхідно відновити всі ті складні соціальні взаємини, переломленням яких є те чи інше висловлення» [17, с. 334].

Згадана вище доктор психологічних наук Потьомкіна О. Ф. у роботі «Психологический анализ рисунка и текста» [17, с. 336] пропонує сукупність прийомів створення літературно-художнього персонажу, котрий «оживає» на сторінках книги, трактувати як психологізм і в область дослідження включати особливості психології автора, його творчу індивідуальність.

Ідея, враховувати психологічні особливості автора, у науці не нова. У середині минулого століття відомий швейцарський психоаналітик Карл Юнг також розділив авторів за особливостями їх художніх творів на дві принципово різні групи, які назвав екстраверти й інтроверти [18, 19].

Слідом за традиційною психологією, сучасні психолінгвісти розглядають автора з позицій теорії емоцій [20], відбулося відгалуження у бік психіатрії [21], розвернулося вивчення когнітивних стилів мислення [22].

Напрямок, що вивчає вплив емоцій, припускає наявність у людини певної системи, яка управляє вмінням швидко оцінити можливість або неможливість активно реагувати на події й діяти відповідно до ситуації [20].

Представники психолінгвістичної діагностики співвідносять мовні категорії (насамперед семантичні) із психіатричними [21].

Учені, що розробляють теорію когнітивних стилів вбачають індивідуальні відмінності між людьми в способах пізнання навколишнього світу, визначають їхню роль у регуляції інтелектуальної діяльності. [22].

Психолінгвісти, що продовжують розробки традиційних підходів встановили, що на рівні лексики автори, які найбільш об'єктивно описують дійсність, орієнтуючись на реалістичні добутки, є екстравертами, а автори, які черпають натхнення у світі фантазій, уяви й внутрішніх переживань, – інтровертами. Їхні добутки різні й обираються для читання різними людьми.

Дійсно, одні люди люблять світ фантазій, а інші – літературу реалістичну. Але, бувають і змішування подій – коли поєднуються фантазії й

реальність. Такі змішання О.Ф.Потьомкіна пропонує аналізувати із застосуванням термінів «екстраверсія» і «інтроверсія» [17, с. 375].

Нагадаємо характеристики екстраверта й інтроверта. В екстраверта психічна енергія спрямована в зовнішнє, для нього важливо, щоб оточуючі люди звертали на нього увагу й сприймали його.

Інтроверт – це тип особистості, зосереджений більшою мірою на своєму внутрішньому світі й меншою мірою на зовнішньому.

Як висловились одна із впливових американських фахівців з інтроверсії доктор наук, педагог і психотерапевт Марті Олсен Лейні, у книзі «Непереможний інтроверт»: «Інтровертність – це конструктивна, творча якість, яка виявляється в багатьох незалежних мислителів, чий внесок у людський розвиток збагатив світ» [18].

Отже, реалістичний опис – це доля людей екстравертованих. Абстрактний опис пов'язаний з інтровертованою особистістю.

Схема аналізу тексту, запропонована Потьомкіною О.Ф., припускає формування вибірки контекстів на основі таких критеріїв: перерахування фактів, предметів – розумовий екстраверт; опис органічного світу (дерев, тварин, людей) – розумовий інтроверт; опис пейзажів, природної стихії – сенсорний екстраверт; опис хворобливого стану організму, його органів – сенсорний інтроверт; опис візерунків, прикрас, квітів – емоційний екстраверт; прояв фантазії, метафоричність, наявність художнього персонажа – емоційний інтроверт; опис руху – інтуїтивний екстраверт; опис застиглих форм, спокою – інтуїтивний інтроверт.

При використанні цієї схеми передбачається можливість встановлення психотипу автора, або виділення домінуючого типу [17, с. 376].

Проведене дослідження, результати якого пропонуються в цій публікації, було присвячене аналізу за схемою Потьомкіної О.Ф., збірки віршів М. Бажана, яка містила 175 творів, загальною кількістю 629 стор. [23].

Аналіз доробку М. Бажана методикою суцільної вибірки показав, що контексти віршів мають переважно змішаний характер (екстравертованих

творів зафіксовано 107, інтравертованих – 110), однак, можна констатувати, що творам першої половини життя поета притаманні риси *мисленневої екстравертованості*. Автор багато уваги приділяє *опису предметів, перерахуванню фактів* (65 творів), типовим прикладом є рядки з твору «Данило Галицький»: «Літопису невелемовний звіт /Вкриває порох семи сотень літ. /Але під пилом цим горять слова, /Що їхня правда й дотепер жива. /Тоді, забравши пруссів у полон, /На них п'ятою наступив тевтон, / І підвелися башти кам'яні — /Твердині мечоносців на Двіні; /Закутий в сталь німецький лиходій /Сюди прийшов на учту і розбій, /І припечатав двінські береги /Печаттю смерті слід його ноги...» [23, с. 236].

Сенсорним екстравертом Микола Платонович був завжди, *описи пейзажів та природної стихії* зустрілися майже у 90 творах протягом усього творчого життя. Типовими прикладами, якщо увесь життєвий шлях поділити умовно на три основні частини, можуть бути наступні.

Для початку творчості – твір «Папороть» 1926 року: «Мов карб старий – цей місяць-білозір, /Мов сни старі – ці хмари білопінні. /І бачу я: в тривожному тремтінні /Поганська ніч лягла на чорний бір...».

Для середніх років – твір «Одного осіннього ранку» з циклу «Біля Спаської вежі» 1951 року: «Десять років двадцять, певне, вже пройшло /Гіркої долі, вдовиної долі. /Відколи клала я узір на тло /Цієї рясно вишитої льолі. /Червоним шовком шила я її, /Щоб грала в барвах пишно-величавих, /Як цвіт вишень, мережила краї, /Весінній жар пустила по рукавах. <...> Узір думок, дівоцьких мрій свавілля /Я гаптувала шовком огняним /І в день свого нужденного весілля /Убогу хату розцвітила ним» [23, с. 355].

Для останніх років – твір «Ніч на Івана Купала» з циклу «Нічні концерти» 1980-1983 рр.: «...Фантомним сяйвом папороті листя /Займеться, й квітка страшно спалахне. /Це пристрасті чи присуду провістя? /Вдивись у нього й не питай мене. /Не відповім. Хилюсь. Мовчу. Вслухаюсь /У лемент флейт і тріпотіння струн, /І з себе чар зігнати намагаюсь, /Та чар владує мною, мов чаклун [23, с. 606].

Як зазначалося вище, творам першої половини життя поета притаманні риси *мисленнєвої екстравертованості*, а другої – *мисленнєвої інтравертованості*. Типовим прикладом мисленнєвої інтуїтивної інтровертованості (*опис застиглих форм, спокою, відсутності руху*) є пронизливий вірш «Біля хати» з циклу «Сталінградський зошит» 1941-1945 рр.: «... Дим бушував на золотому полі, / Німотний дим. Великий степ горів. / Вона стояла в димнім ореолі, / Стара і мудра мати матерів. <...> Вона дивилась, нерухома й владна, / Ціну сльозам пізнавши за свій вік. / І тільки очі, мов криваві садна, / Сочились з-під роз'ятрених повік. <...> Ми прийдем знов крізь бій, крізь дим пожеж, / Але з тобою простимось назавше.— / Ми, може, вмрем, а ти напевне вмреш. / На попіл хати рідної упавши» [23, с. 257-259].

Протягом усієї творчості вірші поета відрізнялися насиченою метафоричністю та завжди містили художнього персонажа, що також є ознакою *мисленнєвої інтравертованості*, наприклад, як у наступних рядках вірша «Хай спечені уста я ще раз притулю» 1980 р., де Микола Платонович зворушливо змальовує своє сприйняття минулого: «Хай спечені уста я ще раз притулю / До живодайного, як молодість, напою, / Настояю споминів, і радості, й жалю, / Яким я жадібно зболілу душу гою...» [23, с. 594].

Або як у творі «Подзвін конвалії» 1983 р., де звучать болісні передчуття наближення до кінця життєвого шляху: «Як плавно і чисто струмує арпеджіо / Цих білих, маленьких, розгойданих ноток! / Стеблин легко схилених ніжне мереживо, / Тремких порцелянових дзвоників дотик. <...> Прощання. Розстання. Зітхання конвалії. / Пролине й розтане. Невже це прощання / Для мене – остання духмяна печаль її, / Весінньої радості ласка остання?» [23, с. 602].

Вивчення збірки Миколи Платоновича Бажана засвідчило, що пізнавальний стиль, яким мислив поет, з художнього боку в цілому був незмінним – майже усі твори насичені метафоричністю, містять афоризми, мають художнього персонажа. Ці особливості поет зберіг впродовж життя.

Перша половина творчого шляху (час так званого революційного романтизму, сталінський період, війна) позначена рисами *мисленневої екстравертованості*, коли у контекстах переважали описи подій, переліки фактів, предметів, описи пейзажів, природної стихії.

Друга половина творчості (коли Микола Платонович почав включатися у політичну та суспільну діяльність, зайнявся літературно-науковою роботою) позначена рисами *мисленневої інтравертованості*, у контекстах стали переважати описи органічного світу (дерев, тварин, людей), описи хворобливого стану організму, описи застиглих форм, спокою.

Стиль – це свідчення деякої унікальності, виокремленості із безлічі інших людей, це той шарм, наявність якого беззастережно характеризує власника стилю як людину з високим рівнем розвитку образного мислення. Дійсно, знайти свій стиль і вміти його підтримувати – це свідчення таланту й особистої мужності, це завжди знак індивідуальності [22, с. 16].

Розглянутий у цій роботі, на прикладі аналізу творів М. П. Бажана, критерій категоризації «екстравертованість-інтравертованість» – тільки один з чисельного переліку, який пропонує сучасна психолінгвістика. Сьогодні у зарубіжній і вітчизняній літературі можна зустріти опис близько двох десятків різних когнітивних стилів: 1) полезалежність /поленезалежність; 2) вузькість /широта діапазону еквівалентності; 3) вузькість /широта категорії; 4) ригідність /гнучкість пізнавального контролю; 5) толерантність /нетолерантність до нереалістичного досвіду; 6) фокусований /сканований контроль; 7) згладжування /загострення; 8) імпульсивність /рефлексивність; 9) конкретність /абстрактність концептуалізації; 10) когнітивна простота /складність [22, с. 44].

Перспективним бачиться порівняльний аналіз власних віршів М.Бажана з його перекладами німецьких поетів [24] – Й. Гете, Г. Гейне, Ф. Гельдерліна, Р. Рільке, П. Целана у психолінгвістичному руслі. Передбачається виявлення одного, або декількох з перерахованих когнітивних стилів і встановлення наявності рис стилю у перекладах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цалик Станіслав, Селегій Пилип. Без канонів, або про що змовчали біографи Миколи Бажана з майбутньої книги «РОЛІТ і його славетні мешканці». Режим доступу:
https://dt.ua/SOCIETY/bez_kanoniv_abo_pro_scho_zmovchali_biografi_mikoli_bazhana_z_maybutnoyi_knigi_rolit_i_yogo_slavetni.html 1.
2. Будзей, Олег Микола Бажан і Кам'янець. Режим доступу:
<http://maysterni.com/publication.php?id=30759>
3. Панченко, Володимир. Український Гамлет в Італії. Микола Бажан. Контрасти слова // tyzhden.ua. Режим доступу:
<http://tyzhden.ua/History/161406>
4. Бажан Микола // Електронна бібліотека «Культура України». Режим доступу: <http://elib.nplu.org/collection.html?id=193>
5. Бажан Микола // Клуб поезії. Режим доступу:
<http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=295&type=biogr>
6. Поетичні майстерні. Режим доступу:
<http://maysterni.com/user.php?id=2831&t=0>
7. Бажан Николай Платонович /Википедия. Режим доступу:
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B6%D0%B0%D0%BD,%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>
8. Не радянський Бажан. Він любив красиво жити, здав друга та розкаювався за це, підтримував репресованих // ТЕКСТИ.ORG.UA. Режим доступу:
http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/84862/Ne_radanskyj_Bazhan_Vin_luby_v_krasyvo_zhyty
9. Костенко Н. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршовістики / Н. Костенко К.: Кий, 2004. 380 с.

10. Майстер карбованого слова: статті до шістдесятиріччя з дня народження Миколи Бажана. К. : Рад. письменник, 1964. 244 с.
11. Про Миколу Бажана: Літературно-критичні статті, есе. / Упоряд. Петро Давидович Моргаєнко. К. : Радянський письменник, 1984. 335 с.
12. Тарасенков А. Микола Бажан / А. Тарасенков. М.: Сов. писатель, 1950. 73 с;
13. Крижанівський С. Микола Бажан. Критико-біографічний нарис / С. Крижанівський. К.: Рад. письменник, 1954. 107 с.
14. Адельгейм Є. Микола Бажан. К.: Дніпро, 1974. 251 с.
15. Теличко А.М. Громадсько-політична та науково-організаційна діяльність Миколи Бажана. Дис... к. істор. н., спец. 07.00.01 – Історія України. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. 20 с.
16. Кудрявцева Ольга. Бажан Микола Платонович. 110 років від дня народження. Режим доступу:
<https://www.slideshare.net/olgakudriavtseva7/bazan-mikola>
17. Потемкина О. Ф., Потемкина Е. В. Психологический анализ рисунка и текста. СПб.: Речь, 2006. 524 с.
18. Интроверт // Психология человека. Режим доступа:
<https://psichel.ru/introvert/>
19. Юнг К. Психологические типы / Пер. с нем. М. : «Университетская книга», ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. 720 с.
20. Симонов П.В. Эмоциональный мозг. М.: Наука, 1981. 214 с.
21. Белянин В. П. Основы психолінгвістическої діагностики. (Моделі мира в літературі). М.: Тривола, 2000. 248 с.
22. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. СПб.: Питер, 2004. 384 с.
23. Бажан М. Твори в чотирьох томах, 1923–1983. Т.1. / Микола Бажан. К.: Дніпро, 1984. 637 с.
24. Бажан М. Твори в чотирьох томах, 1984–1985 / Микола Бажан. К.: Дніпро. Том 2. Переклади. 582 с.